

Володимир НАБОКОВ
РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ
(оповідання)

Настало мовчання. Антон Голий, безжально освітлений лампою, молодий, товстопикий, в косоворотці під чорним піджаком, напружено похнюпившись, став збирати аркуші рукопису, які він під час читання відкладав, абияк. Його пестун, критик з «Червоної Дійсності», дивився в підлогу, ляскаючи себе по кишнях у пошуках сірників. Письменник Новодворцев мовчав теж, але його мовчання було інше, — мастите. У великому пенсне, надзвичайно лобатий, з двома смужками рідкого темного волосся, натягнутого упоперек лисини, і з сивиною на підстрижених скронях, він сидів прикривши очі, немов продовжував слухати, схрестивши товсті ноги, затиснувши руку між коліном однієї ноги і підколінною кісточкою іншої. Вже не вперше до нього приводили ось таких похмурих ревних вигадників з селян. І вже не вперше йому виднівся в їх недосвідчених повістях відсвіт — досі критикою не відмічений — його власної двадцятип'ятирічної творчості; бо в розповіді Голого незручно повторювалася його ж тема, тема його повісті «Грань», написаною з хвилюванням і надією, надрукованою минулого року і що нічого не додала до його міцної, але тьмяної слави.

Критик закурив. Голий, не піднімаючи очей, сунув рукопис в портфель, — але хазяїн продовжував мовчати, — не тому, що не знав, як оцінити оповідання, а тому, що боязко і тужливо чекав, що критик, можливо, скаже ті слова, які йому, Новодворцеву, незручно сказати: тема, мовляв, узята новодворцівська, Новодворцевим вселений цей образ мовчазного, безкорисливо відданого своїй справі робітника, який не освітою, а якоюсь нутрянню, спокійною потужністю здобуває психологічну перемогу над злісним інтелігентом. Але критик, згорбившись на краю шкіряного дивана, як великий сумний птах, — безнадійно мовчав.

Тоді Новодворцев, зрозумівши, що і нині бажаних слів не почує, і намагаючись зосередити думку на тому, що все-таки до нього, а не до Неверова привели письменника-початківця на суд, змінив положення ніг, підсунув іншу руку і, діловито сказавши «так-с», дивлячись на жилу, що роздулася у Голого на лобі, став тихо і гладко говорити. Він говорив, що оповідання міцно зроблене, що відчувається сила колективу в тому місці, де мужики на свої гроші починають будувати школу, що в описі любові Петра до Анюти є якісь промахи складу, але чується заклик весни, заклик здорової похоті, — і увесь час, поки він говорив, йому чомусь згадувалося, як нещодавно він послав тому ж критикові лист, в якому нагадував, що в січні виповнюється двадцять п'ять років його письменницької діяльності, але що він переконливо просить ніяких вшановувань не влаштовувати, з огляду на те, що ще тривають для Союзу роки інтенсивної роботи...

«А ось інтелігент у вас не вдався, — говорив він. — Не відчувається справжньої приреченості...»

Але критик мовчав. Це була кістлява, розхитана, руда людина, що страждає, з чуток, сухотами, але насправді, ймовірно, здоровий як бик. Він відповів, листом же, що схвалює таке рішення, і на цьому справа і закінчилася. Мабуть, у вигляді таємної компенсації привів Голого... І Новодворцеву стало раптом так сумно, — не образливо, а просто сумно, — що він осікся і почав хусткою протирати окуляри, і очі у нього виявилися зовсім добрими.

Критик встав. «Куди ж ви, ще рано...», — сказав Новодворцев, але встав теж. Антон Голий кашлянув і притиснув портфель до боку.

«Письменник з нього вийде, це так», — байдуже сказав критик, блукаючи по кімнаті і тикаючи в повітрі згаслою цигаркою. Наспівуючи напівголоса, крізь зуби, із зикаючим звуком, він повис над письмовим столом, потім постояв біля етажерки, де добротний «Капітал» жив між пошарпаним Леонідом Андрєєвим і безіменною книгою без корінця; нарешті, усе тією ж ходою, що схиляється, підійшов до вікна, відсунув синю штору.

«Заходьте, заходьте, — говорив Новодворцев Антону Голому, який уривчасто кланявся і потім брав розпрямляв плечі. — Ось напишіть ще що-небудь — принесіть».

«Маса снігу навалило, — сказав критик, відпустивши штору. — Сьогодні, до речі, святвечір».

Він став в'яло шукати пальто і шапку.

«Колись, в цей день, ваша братія строчила різдвяні фейлетончики...»

«Зі мною не траплялося», — сказав Новодворцев. Критик усміхнувся. «Марно. Ось би написав різдвяне оповідання. По-новому».

Антон Голий кашлянув в кулак. «А у нас», — почав він хрипким басом і знову прочистив горло.

«Я серйозно говорю, — продовжував критик, влізаючи в пальто. — Можна дуже вправно побудувати. Спасибі... Вже».

«А у нас, — сказав Антон Голий, — був такий випадок. Учитель. Надумався на святах дітям ялинку. Влаштувати. Начепив згори. Червону зірку».

«Ні, це не зовсім годиться, — сказав критик. — В розповіді це вийде грубувато. Можна гостріше поставити. Боротьба двох світів. Усе це на тлі снігу».

«Взагалі до символів треба обережніше ставитись, — похмуро сказав Новодворцев. — Ось у мене є сусід — дуже порядна людина. А все-таки так висловлюється: «Голгофа пролетаріату»...»

Коли гості пішли, він сів до письмового столу, підпер вухо товстою білою рукою. Біля чорнильниці стояло щось на зразок квадратної склянки з трьома вставками, увіткненими в синю скляну ікру. Цій речі були роки десять, п'ятнадцять, — вона пройшла через усі бурі, світи навколо неї розтріпувалися, — але жодна скляна дробинка не загубилася. Він вибрав перо, присунув аркуш паперу, підклав ще декілька листів, щоб було пухкіше писати...

«Але про що?» — голосно сказав Новодворцев і стегном відсунув стілець, покрокував по кімнаті. У лівому вусі нестерпно дзвеніло.

«Адже ця скотина навмисно сказала», — подумав він, і, немов проробляючи у свою чергу недавній шлях критика по кімнаті, пішов до вікна.

«Радить... Знущальний тон... Ймовірно, думає, що оригінальності у мене більше немає... Ось заочу насправді різдвяне оповідання... Потім сам буде згадувати, по-друкарські: заходжу я до нього одного разу і так, між іншим, говорю: «Зображували б ви, Дмитро Дмитрович, боротьбу старого і нового на тлі різдвяного, в лапках, снігу. Продовжували б до кінця ту лінію, яку ви так чудово провели в «Грані», — пам'ятаєте сон Туманова? Ось цю лінію... І в цю ніч народився той твір, який...».

Вікно виходило у двір. Місяця не було видно... ні, втім, онде саяво із-за темної труби. У дворі були складені дрова, покриті килимом снігу, що світився. В одному вікні горів зелений ковпак лампи, хтось працював біля столу; як бісер, блищали рахівниці. З краю

даху раптом впали, абсолютно беззвучно, декілька снігових грудок. І знову — заціпеніння.

Він відчув ту лоскочучу порожнечу, яка завжди у нього супроводжувала бажання писати. У цій порожнечі щось приймало образ, зростало. Різдво, нове, особливе. Цей старий сніг і новий конфлікт...

За стіною він почув обережний стукіт кроків. Це повернувся до себе сусід, скромний, ввічливий, — комуніст до мозку кісток. З почуттям безмежного захвату, солодкого очікування, Новодворцев знову сів до столу. Настрій, фарби зріючого твору вже були. Залишалося тільки створити остов — тему. Ялинка — ось з чого слід було почати. Він подумав про те, що, ймовірно, в деяких будинках колишні люди, залякані, злісні, приречені (він їх уявив собі так ясно...) прикрашають папірцями таємно зрубану в лісі ялинку. Цієї мішури тепер ніде купити, ялинок не звалюють більше під тінню Исакія...

М'який, немов в сукні обернутий стукіт. Двері відкрилися на вершок. Делікатно, не просовуючи голови, сусід сказав:

«Попрошу у вас пір'інку. Краще тупе, якщо є...».

Новодворцев дав.

«Бладасте», — сказав сусід і безшумно зачинив двері.

Ця незначна перерва якось ослабила образ, який вже дозрівав. Він згадав, що в «Грані» Туманов шкодує про пишноту колишніх свят. Погано, якщо вийде тільки повторення. Недоречно промайнув й інший спогад. Нещодавно, на одному вечорі, якась пані сказала своєму чоловікові: «Ти багато в чому дуже схожий на Туманова». Декілька днів він був дуже щасливий. А потім з цією пані познайомився, і виявилось, що Туманов — жених її сестри. І це був не перший обман. Критик один сказав йому, що напише статтю про «тумановщину». Щось було нескінченно утішне в цьому слові, що розпочинається з маленької букви. Але критик поїхав на Кавказ вивчати грузинських поетів. А все ж бувало і приємне. Такий перелік, наприклад: Горький, Новодворцев, Чириков...

В автобіографії, прикладеній до повного зібрання творів (шість томів, з портретом), він описав, з якою працею він, син простих батьків, пробився в люди. Насправді юність у нього була щаслива. Хороша така бадьорість, віра, успіхи. Двадцять п'ять років тому в товстому журналі з'явилася його перша повість. Його любив Короленко. Він бував заарештований. Із-за нього закрили одну газету. Тепер його цивільні надії збулися. Серед молодих, серед нових він почував себе легко, вільно. Нове життя було душі його про запас і якраз. Шість томів. Його ім'я відоме. Але тьмяна слава, тьмяна...

Він слизнув назад до образу ялинки — і раптом, ні з того ні з сього згадав вітальню в одному купецькому будинку, велику книгу статей і віршів із золотим обрізом (на користь тих, що голодують), якось пов'язану з цим будинком, і ялинку у вітальні, і жінку, яку він тоді любив, і те, як усі вогні ялинки кришталевим тремтінням відбивалися в її широко розкритих очах, коли вона з високої гілки зривала мандарин. Це було років двадцять, а то і більше тому, — але як дрібниці запам'ятовуються.

З досадою відвернувся він від цього спогаду, і знову, як завжди, уявив убогі ялинки, які, напевно, зараз прикрашають... З цього не зробиш розповіді, але, втім, можна загострити... Емігранти плачуть навколо ялинки, напнули мундири, що пахнуть нафталіном, дивляться на ялинку і плачуть. Де-небудь в Парижі. Старий генерал згадує, як бив по зубах, і вирізує янгола із золотого картону... Він подумав про генерала, якого

дійсно знав, який дійсно був тепер закордоном, — і ніяк не міг представити його собі таким, що плаче, уклінним перед ялинкою...

«Але я на вірному шляху», — вголос вимовив Новодворцев, нетерпляче переслідуючи якусь вислизаючу думку. І щось нове, несподіване стало вижатися йому. Європейське місто, ситі люди в шубах. Осяяна вітрина. За склом величезна ялинка, обкладена по низу окостами; і на гілках дороги фрукти. Символ достатку. А перед вітриною, на крижаному тротуарі...

І, з урочистим хвилюванням, відчуваючи, що він знайшов потрібне, єдине, — що напише щось дивовижне, зображуватиме, як ніхто, зіткнення двох класів, двох світів, він почав писати. Він писав про огрядну ялинку у безсоромно освітленій вітрині і про голодного робітника, жертву локауту, який на ялинку дивився суворим і важким поглядом.

«Зухвала ялинка», — писав Новодворцев, — «переливалася усіма вогнями веселки».

Уперше оповідання було опубліковане в газеті «Руль» (Берлін) 25 грудня 1928 р.

Переклад українською: А.Невідомий, 2023 р.